

De l'amagatall a la presó.

La justícia republicana contra els emboscats.

Introducció

Durant la Guerra Civil les presons catalanes, administrades pel Govern de la Generalitat, van acollir un elevat nombre de reclusos que responien a una tipologia molt variada. Els establiments penitenciaris de la rereguarda van omplir-se de persones acusades de feixisme, derrotisme, espionatge, alta traïció o bé sabotatge econòmic, uns càrrecs poc freqüents en temps de pau, que en una societat en guerra superaven àmpliament els delictes comuns. Un estudi sobre el funcionament del Preventori Judicial de Solsona em va permetre conèixer els casos de diversos emboscats i també els dels seus familiars i amics que van ser detinguts i empresonats acusats d'encobriment. (1)

Aquest tipus de reclusos van ser molt nombrosos a les comarques del Solsonès, al Berguedà, a l'Alt Urgell o a la Garrotxa. En aquestes indrets les característiques del terreny, zones muntanyoses molt boscades i amb pocs nuclis de població, facilitaven la seva ocultació. A més la població local, que habitava majoritàriament en masies aïllades, col·laborava activament amb els emboscats proporcionant-los amagatalls, queviures, roba i tota mena d'avisos referents als escorcolls i batudes que portaven a terme les forces d'ordre públic.

Les detencions

Els emboscats van ser cada cop més nombrosos a mesura que el Govern de la República anava cridant a les successives llesves, així com també ho van ser les xarxes encarregades de facilitar la

Cartell que contenia el nom dels desertors de la Poble de Segur (Pallars Jussà). CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA, SALAMANCA.

fugida d'aquests pròfugs a través dels Pirineus. La lluita contra els emboscats fou intensa, hi havia moltes batudes pels boscos i les cases de pagès per tal de descobrir els seus amagatalls i detenir-los. Les forces d'ordre públic com els carrabiners, els guàrdies d'assalt o els agents del SIM, el Servei d'Investigació Militar de l'exèrcit de la República, pressionaven els seus familiars amb escorcolls habituals, amb l'obligació d'allotjar les tropes o els refugiats de guerra, i també amb la imposició de sancions econòmiques. Les autoritats fomentaven la delació per detenir als emboscats i en localitats com la Poble de Segur o Ponts els noms dels desertors es feien públics en cartells o pissarres.

Quan els emboscats o les persones que els ajudaven eren detinguts solien ingressar als Preventoris més propers com el de Solsona, el de Manresa o el de la Seu d'Urgell. La seva estada en aquells establiments era més aviat curta ja que d'acord amb el sistema penitenciar català els Preventoris havien d'acollir els presos preventius, els que encara no havien estat sentenciats. Un cop els reclusos eren condemnats havien de complir la pena imposada als Correccionals de Figueres, Mataró o Vic que eren els llocs destinats a tal efecte.

En altres ocasions, si l'organisme que practicava aquestes detencions era el SIM, aquest acostumava a traslladar-los als seus propis centres de reclusió com per exemple el situat a la Coromina de Cardona, a la zona de la Carosa, on hi havia habilitada una presó en una nau de la fàbrica Unión Española de Explosivos (2). Era

molt freqüent, també, el trasllat dels detinguts a les txeques que el SIM tenia a Barcelona, on aquests eren interrogats abans de passar a disposició judicial. Un exemple de l'itinerari que podia seguir un emboscats després de la seva captura el trobem en el cas del sacerdot solsoní Antoni Llorens que havia estat detingut l'abril de 1938, quan estava amagat en una cova que tenia capacitat per vuitanta persones (3). Després de la seva detenció, Llorens van ser traslladat a Sanahuja i des d'aquesta localitat fins a Barcelona, en una comissaria de policia on fou interrogat a les dues de la matinada. D'allà va passar al vaixell-presó *Uruguai* i després al centre de detenció del SIM ubicat al carrer d'Anglí. Posteriorment fou portat al Palau de les Missions de Montjuïc i al Palau d'Art Modern on hi havia altres persones detingudes. Al cap d'un temps va ser traslladat al Palau de Justícia i finalment a la presó Model. A les darreries del mes d'octubre, tal i com explica el mateix Llorens, tots els detinguts de Solsona van ser transportats amb autocars cap a la Seu d'Urgell on havien de ser jutjats. Mentre durava la reclusió d'Antoni Llorens, a la mateixa masia on va ser detingut s'hi va instal·lar un militar republicà que, fent-se passar per franquista, va enganyar els emboscats de la zona fent-los creure que participarien en un aixecament armat contra la República. Per tal de rebre les armes, centenars d'emboscats van sortir de l'amagatall encara que les autoritats van detenir solament una quinzena de persones (4). D'aquestes operacions contra els emboscats van donar-se'n a molts llocs; en una altra zona

com la vall de Mieres hi ha constància de diverses batudes. Al març de 1938, per exemple, uns 2.000 guàrdies van ocupar la vall encara que la gran majoria d'emboscats, alertats pels sorolls dels vehicles, van aconseguir refugiar-se als amagatalls. Una altra batuda que tingué lloc al mateix indret durant els mesos de maig, juny i juliol de 1938 va provocar que els emboscats haguessin de viure amagats, en situacions molt precàries, durant més de seixanta dies. (5) En aquests escorcolls a gran escala, a banda de les forces d'ordre públic van participar-hi també unitats militars. Tal i com explica Pedro Corral, el mes d'octubre de 1938, la 134 Brigada Mixta portà a terme una operació de neteja contra els fugitius a la Serra del Cadí" (6).

Una justícia exemplar

Després de la seva detenció, les autoritats que jutjaven als emboscats i desertors acostumaven a ser el Tribunal Especial de Guàrdia, que a la demarcació de Lleida estava instal·lat a la Seu d'Urgell, i el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció establert al Palau de Justícia de Barcelona. A partir del febrer de 1938, la Fiscalia de la República va establir que les desercions en grup o de més d'una persona fossin jutjades per aquests darrers tribunals. Si la deserció era individual el delictes havia de passar a la jurisdicció militar (7). Al Preventori de Solsona van passar-hi alguns d'aquests detinguts sota l'autoritat militar ja que hi ha constància de l'existència de reclusos a disposició del cap militar de Cervera, o els tribunals permanents de justícia del XVIIIè i Xè Cos d'Exèrcit.

Les sentències imposades als emboscats i desertors anaven des de la pena de mort, fins a condemnes en camps de treball i fortificació, o bé en batallons disciplinaris, dels 30 anys fins als 6 anys i un dia de durada. El 28 de maig de 1938, per exemple, el diari *La Vanguardia* publicava una notícia en la qual es comunicava la imposició de trenta-nou penes de mort a Barcelona (8). Les informacions d'aquest diari sobre els judicis per deserció, ressaltant les

sentències dictades i les peticions de la fiscalia que acostumaven a ser més altes, formaven part d'una estratègia del Govern de la República que pretenia dissuadir als possibles pròfugs i desertors amb l'exemplaritat dels càstigs imposats.

En una altra ocasió, sabem amb certesa que els tres condemnats a la pena capital als quals es feia referència, Francesc Canudas Utiel, Angel Pujol Garriga i Juan Forcada Felip, eren emboscats, ja que, com s'explicava a la notícia apareguda al mateix diari, es tractava de tres soldats que "abandonaron sus unidades y coincidieron en refugiarse en el Montseny, en unión de otros numerosos desertores, donde pasaron varios meses, ocultos, hasta que, perseguidos por la fuerza pública, huyeron siendo detenidos por fuerzas de fortificaciones al intentar pasarse a las líneas enemigas" (9).

Després de la seva detenció els tres soldats van ser empresonats al Preventori de Solsona el 9 de juliol de 1938, sota l'autoritat de l'Exèrcit de l'Est, i traslladats posteriorment a Ponts o van ser afusellats (10).

Les presons i els camps de treball

Pel que fa al trasllat dels emboscats als camps de treball, en trobem un exemple al Preventori de Solsona, a l'agost de 1938, quan

dos grups de 21 i 23 homes condemnats pel Tribunal Especial de Guàrdia de Lleida van ingressar amb destinació al batalló disciplinari de treball número 5 de l'Exèrcit de l'Est que estava situat a Clariana de Cardener. Allà, els reclusos construïen un mina per emmagatzemar material de guerra i el seu corresponent accés fins a la carretera de Solsona a Cardona. Els trasllats massius de molts detinguts als camps de treball ja havien començat, però, amb anterioritat a aquesta data (11). Els primers desertors i emboscats, alguns condemnats i altres encara pendents de judici, van ser conduïts cap als camps de treball i fortificació del SIM, l'abril de 1938. A partir d'aquella data, aquest organisme del Ministeri de Defensa va fer-se càrrec dels reclusos compresos entre les llesves

Jaume Feliu, marcat amb una X, juntament amb una expedició de fugitius que arribà a Andorra l'any 1936. ARXIU FAMILIA FELIU

mobilitzades que fins aleshores havien estat custodiats pels Serveis Correccionals. En el següent quadre es mostra el total de reclusos pertanyents a les llesves de 1927 fins a la de 1941 que hi havia a les presons catalanes (12):

El total de reclusos compresos en les llesves mobilitzades fins a l'abril de 1938, i que apareixen en aquesta relació, era de 375, però en aquestes dades hi manca la informació relativa a la presó Model i al Preventori Judicial n° 2 de Barcelona, per tant el nombre d'aquests presos devia ser superior. En un ofici del SIM, datat al maig de 1938, i adreçat

Detinguts als establiments de la Generalitat compresos en les llesves mobilitzades pel Govern de la República.			
Preventori o Correccional	reclusos	Preventori o Correccional	reclusos
Cerdanyola	21	Reus	5
Figueres	79	Roses de Llobregat	8
Girona	131	Seu d'Urgell	2
Manresa	4	Solsona	0
Mataró	31	Tarragona	24
Olot	1	Terrassa	22
Puigcerdà	2	El Vendrell	12
Vic	23	Sabadell	11

Grup d'emboscats del Solsonès l'any 1937. ARXIU HISTÒRIC DE LLEIDA

als Serveis Correccionals de la Generalitat, es donava la xifra de 800 reclusos destinats a treballs de fortificació (13). De tots aquests cal aclarir que evidentment no tots eren emboscats i molts d'ells no tenien edat militar.

És difícil de saber exactament quants emboscats van ser detinguts durant la guerra i tancats a les presons catalanes. En la documentació dels Preventoris i Correccionals de la Generalitat, com per exemple les fitxes d'ingrés dels reclusos o els llistats d'entrada, sovint hi apareixen delictes molt amplis com el de desafecció, derrotisme o traïció, que no permeten saber amb seguretat si aquelles personess'havien emboscats o no. Per saber-ho amb certesa caldria consultar els sumaris judicials dels processos que es van instruir als emboscats. L'edat militar dels reclusos podria ser un indicador a l'hora d'identificar-los com a emboscats, però no tots els joves empresonats tenien perquè ser-ho. El registre d'entrades del Preventori de Solsona, però, mostra unes dades significatives; en una comarca on els emboscats eren tan abundants l'entrada durant els mesos d'agost i setembre de 1938 d'un grup de 24 detinguts, un altre de 67 i un darrer de 30, es poden relacionar fàcilment amb els emboscats o amb les xar-

xes d'evasió (14). També al mes de setembre del mateix any van detenir-se a Solsona 55 homes i 41 dones per ordre del President de l'Audiència, tot i que no van ingressar al Preventori de la ciutat. D'altra banda, la presència de 21 reclusos majors de seixanta anys, el mes de novembre de 1938, al Preventori de Solsona podria fer creure que es tractava dels pares o familiars d'emboscats (15).

L'observació més acurada d'alguns d'aquests reclusos que van passar per la presó de Solsona, ens permet de confirmar que havien donat suport als emboscats o bé a les seves xarxes de suport i d'evasió. El cas de Josefa Ribó n'és prou significatiu. Aquesta veïna de Sant Llorenç de Morunys, el 7 de juliol de 1938, va ser condemnada pel Tribunal Especial de Guàrdia de la Seu d'Urgell per acaparament, ocultació d'articles de primera necessitat i derrotisme a una pena de 6 anys i 1 dia de separació de la convivència social, 6.000 ptes. de multa i 20.000 ptes. en concepte d'indemnització a l'Estat (16). En l'escorcoll que van practicar a casa seva les forces d'ordre públic van trobar-hi, a banda d'unes grans quantitats de menjar, sis-cents parells d'esparidenyes, un calçat que les xarxes d'evasió acostumaven a facilitar als integrants de les expedicions, en molts casos habitants de la ciutat que afrontaven els llargs dies de marxa pels boscos i les muntanyes amb roba i calçat molt poc adients per la travessia.

Un emboscats que feia de guia i enllaç de les expedicions de fugitius que volien creuar la frontera, el solsoní Jaume Feliu, també va ser detingut i tancat al Preventori de Solsona des del 15 de maig fins al 26 de juliol de 1938. Feliu va ser detingut mentre avisava la gent de les masies de les Planes de Borsora, de la sortida d'una expedició cap a Andorra. El jutge militar de Cervera va condemnar-lo a mort però se li va commutar la pena per la seva destinació a la primera línia de front on les esperances de sobreviure eren molt poques. Durant el seu trasllat en ferrocarril, però, va poder saltar del comboi en marxa i restà emboscats fins al final de la guerra (17). Aquest cas permet il·lustrar l'abast de les detencions de les forces d'ordre públic dins d'una mateixa família i les represàlies a les quals sovint eren sotmesos els membres d'una mateixa casa. Poc després de la detenció de Feliu, la seva mare, Maria Torrentallé, i la seva germana Concepció Feliu van ser empresonades, encausades en el sumari 33/1938 del Jutjat Especial n° 2 del Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció, i condemnades a 6 anys i 1 dia i 12 anys de presó respectivament (18). La situació viscuda per aquesta família era certificada, després de la guerra, per les autoritats franquistes de la ciutat de Solsona en un document on s'afirmava (19): " *fueron objeto de represalias su madre y una hermana del interesado Sr. Feliu, sufriendo ocho meses de cárcel en*

Barcelona, fueron echadas de su casa y se les expolió totalmente de sus escasos bienes, quedando en la miseria."

Tornant als emboscats, el 16 d'agost de 1938, el Govern de la República va promulgar una amnistia pels desertors i pròfugs que havien fugit amb anterioritat al 19 de juliol d'aquell any si es presentaven a files abans del 15 de setembre (20). Molts emboscats, gairebé al límit de la seva resistència a causa de les dures condicions imposades per la clandestinitat, van acollir-se al decret. També van fer-ho soldats que havien desertat durant la desfeta del front d'Aragó i en aquell moment estaven amagats. L'amnistia també era vàlida per als emboscats i desertors que havien estat sentenciats i per als que es trobaven detinguts a l'espera del seu judici, la gran majoria dels quals estaven enquadrats en batallons disciplinaris. Es fa difícil de calcular quants emboscats hi havia en aquelles dates a les presons catalanes o als camps de treball del SIM, però hi ha constància que almenys 396 reclusos van acollir-se a aquella mesura de gràcia. A l'octubre de 1938 la Generalitat va enviar al Ministeri de Defensa un llistat amb 116 noms de reclusos que s'hi volien acollir. El dia 31 del mateix mes una nova llista recollia el nom de 158 persones més, i finalment, el 18 de novembre, una altra llista contenia 112 noms (21). De totes aquestes persones que comptaven amb antecedents als llistats, un total de 51 homes van sol·licitar l'amnistia des dels batallons de fortificació als quals havien estat enviats 20 reclusos més estaven a disposició dels Tribunals d'Espionatge i Alta Traïció, o havien estat condemnats pels mateixos, 5 estaven sota l'autoritat del SIM i 14 d'aquells presos ja havien estat enviats als centres de reclutament corresponents per la seva incorporació a les unitats militars (22). Cal tenir en compte, també, que molts emboscats i desertors, tot i la duresa del seu captiveri o de la vida als amagatalls, preferien restar als camps de treball o amagats als boscos en lloc de sol·licitar una amnistia que els havia de conduir directament cap al front.

Els emboscats i la justícia franquista

Els emboscats que no van ser capturats durant la guerra van sortir dels seus amagatalls a mesura que les tropes franquistes anaven ocupant el territori català. Al gener de 1939, uns 150 emboscats de Solsona i la seva comarca, entre els que hi havia Jaume Feliu, van presentar-se davant les autoritats franquistes (23). Els emboscats esperaven el reconeixement dels vencedors per haver-se negat a combatre al costat de la República, però en comptes d'això van ser tancats en camps de concentració i enviats a fer un llarg servei militar.

Els joves de Solsona varen ser empresonats a Lleida quan es van presentar a la caixa de reclutes i, barrejats amb presoners de guerra republicans, van ser enviats als camps de presoners dels qual no podien sortir sense un aval de les noves autoritats locals. Als ulls dels vencedors no podien tenir la mateixa consideració als emboscats que s'havien amagat passivament per evitar anar al front, que aquells que s'havien emboscats a causa de la seva ideologia dretana i s'havien mostrat actius durant la guerra, a través d'accions armades a la rereguarda republicana o bé creuant la frontera i unint-se més tard a l'exèrcit de Franco.

En aquest sentit els emboscats que no van limitar-se a restar amagats van reivindicar aquest passat després de la victòria franquista. Aquest és el cas, per exemple, d'un veí de Solsona que després de 1939, per tal de defensar-se d'unes acusacions sobre

el seu passat polític va presentar com a prova unes fotografies de l'any 1937 on apareixia amb un grup d'emboscats armats que segons el seu testimoni s'havien enfrontat a les forces d'ordre públic republicanes (24).

Notes

- (1) Duró Fort, Robert: "El Preventori Judicial de Lleida-Solsona, 1937-1939", dins Sobrequés, J.; Molinero, C.; Sala, M; (editors), *Els Camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el franquisme*, Crítica, Barcelona, 2003, p. 180-192. També es parla àmpliament del Preventori de Solsona a la tesi doctoral del mateix autor, presentada a la Universitat de Lleida amb el títol *Els Serveis Correccionals de la Generalitat de Catalunya. Guerra i exili d'un funcionari de presons, Lleida: 1937-1939*.
- (2) Respecte a la presó de Cardona sovint existeix la confusió d'identificar la presó del SIM amb la que hi havia al Castell i que només acollia presos militars. Poden trobar-se referències a la presó del SIM de La Carosa a l'obra de Ramon Fortich i Camps dipositada a l'Arxiu Històric de Cardona *Apuntes Històrics de la Cardona Bimilenaria e Historiografia del 14 de abril de 1931 al 1 de abril de 1939*, 1985, p. 148-150. La informació sobre la presó del Castell apareix a Miralles Bravo, Rafael; *Memorias de un comandante rojo*, San Martín, Madrid, 1975, p. 133-138.
- (3) Marquès i Suriñach, Joan; *La força de la fe a Catalunya durant la Guerra Civil, 1936-1939*; Palverd, Girona, 1987, p. 78.
- (4) Solé i Sabaté, Josep Maria; Villarroya, Joan; *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, p. 302.
- (5) Galofré, Jordi; "Els emboscats de Mieres. Unes memòries inèdites de Xavier Turró", *Revista de Girona*, núm. 205, 2001, p. 30.
- (6) Corral, Pedro; *Desertores*, Random House Mondadori, Barcelona, 2007, p. 119.
- (7) Corral, Pedro; *Desertores*, p. 299.
- (8) La Vanguardia, 28/V/1938, p. 2.
- (9) La Vanguardia, 5/VIII/1938, p. 2.
- (10) Solé i Sabaté, Josep Maria; Villarroya, Joan; *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, p. 298. Segons els autors aquests van ser condemnats a mort per portar a terme accions armades i de sabotatge a la rereguarda.
- (11) En referència als camps de treball a Catalunya cal consultar l'obra de Badia, Francesc; *Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.
- (12) Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Generalitat de Catalunya, Segona República (GC (SR)), Ll. 89/5.
- (13) ANC, GC (SR), Ll. 89/5, nº 79.
- (14) Sobre els reclusos i el funcionament del Preventori de Solsona pot consultar-se l'article de Duró Fort, Robert; "La presó de Solsona durant la Guerra Civil. 1938-1939", *Oppidum, revista cultural del Solsonès*, núm. 9, 2011, p. 95-117.
- (15) ANC, GC (SR), Ll. 89/6 nº 14.
- (16) Arxiu Comarcal de Solsona, (ACS), Fons Josep Maria Vicenç (FJV), imatge 0106.
- (17) Creus i Vantolra, Montse; *Feliu. Una vida al servei dels altres*, Ajuntament de Solsona, Solsona, 1998, p. 34.
- (18) ANC, GC (SR), Ll. 46/3, nº 41 i 42.
- (19) Creus i Vantolra, Montse; *Feliu. Una vida al servei dels altres*, p. 39.
- (20) Corral, Pedro; *Desertores*, p. 302.
- (21) ANC, GC (SR), Ll. 89/7.
- (22) Corral, Pedro; *Desertores*, p. 303.
- (23) Creus i Vantolra, Montse; *Feliu. Una vida al servei dels altres*, p. 38.

- (24) Arxiu Històric de Lleida (AHL), Tribunal de Responsabilitats Polítiques, (TRP), Expedient de Ramon Jalmar Elies.

Bibliografia

- Badia, Francesc; *Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.
- Balcells, Albert; *Justícia i presons després de maig de 1937 a Catalunya*, Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 1989.
- Ballester, Josep; *Memòries d'un emboscats*, Pagès editors, Lleida, 2011.
- Corral, Pedro; *Desertores*, Random House Mondadori, Barcelona, 2007.
- Creus Vantolra, Montse; *Feliu. Una vida al Servei dels altres*, Ajuntament de Solsona, Solsona, 1998.
- Duró Fort, Robert; "El Preventori Judicial de Lleida-Solsona, 1937-1939", dins Sobrequés, J.; Molinero, C.; Sala, M; (editors), *Els Camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el franquisme*, Crítica, Barcelona, 2003.
- Duró Fort, Robert; "La presó de Solsona durant la Guerra Civil. 1938-1939", *Oppidum, revista cultural del Solsonès*, núm. 9, 2011, p. 95-117.
- Marquès i Suriñach, Joan; *La força de la fe a Catalunya durant la Guerra Civil, 1936-1939*, Palverd, Girona, 1987.
- Solé i Sabaté, Josep M.; Villarroya, Joan; *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.

Robert Duró Fort.

Historiador

[Vilà - Papereria i Oficina]

Material d'oficina
Material escolar
Mobles d'oficina
Informàtica
Regal

Passeig de la Indústria 30 · 08600 Berga · tel. 93 8211848 · papvila@ofixpert.es www.vilaoficines.cat